

HVĚZDÁRNA A PLANETÁRIUM
ČESKÉ BUDĚJOVICE S POBOČKOU NA KLETI

Měření vzdáleností ve vesmíru

Metody měření:

- přímá měření
- odhady vycházející z představ o vesmírných objektech

1.

Měření vzdáleností ve Sluneční soustavě

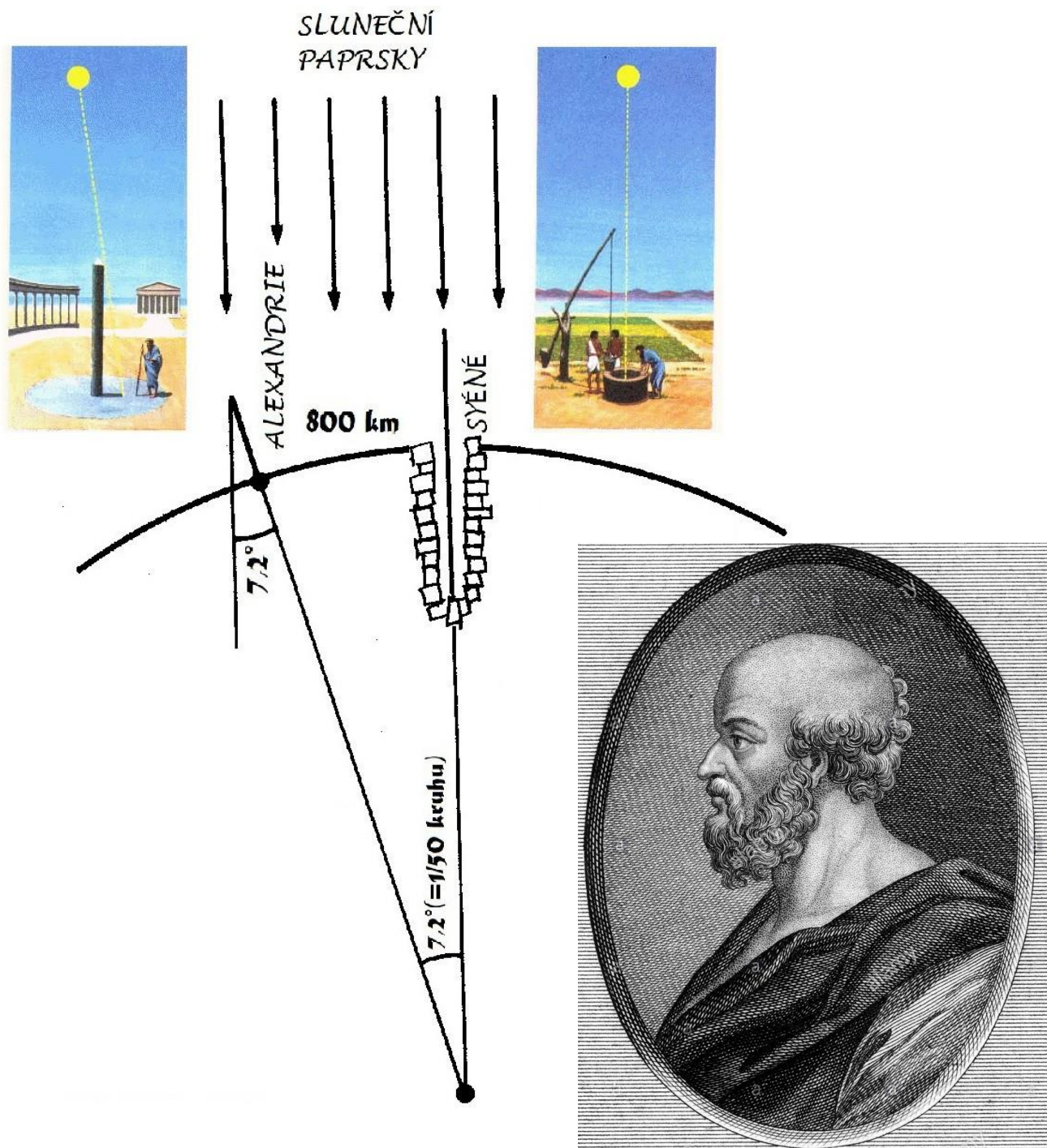

Jednotky délky:

- **Kilometr**
- **Astronomická jednotka**
- **Světelná sekunda**
- **Světelný rok**
- **Parsec**

Velikost Země

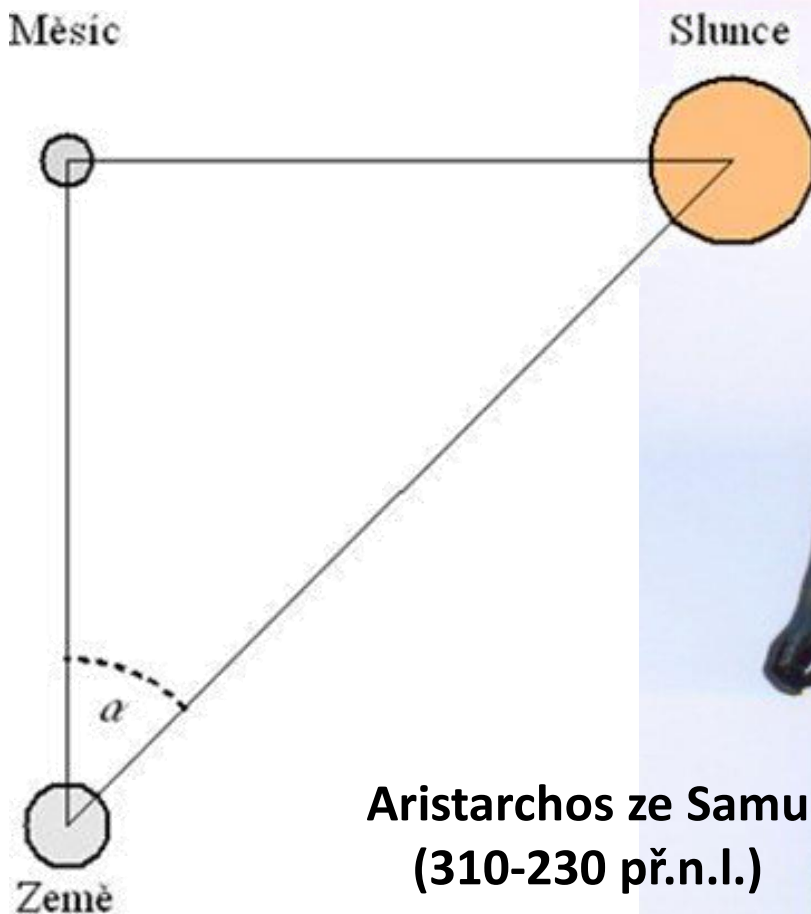

Touto metodou Eratosthenés z Kyrény (276 – 194 př.n.l.) zjistil obvod naší planety s 2% odchylkou od skutečné hodnoty.

Velikost a vzdálenost Měsíce

Aristarchova metoda určení poměru vzdáleností Slunce od Země a Měsíce od Země:

Aristarchos ze Samu
(310-230 př.n.l.)

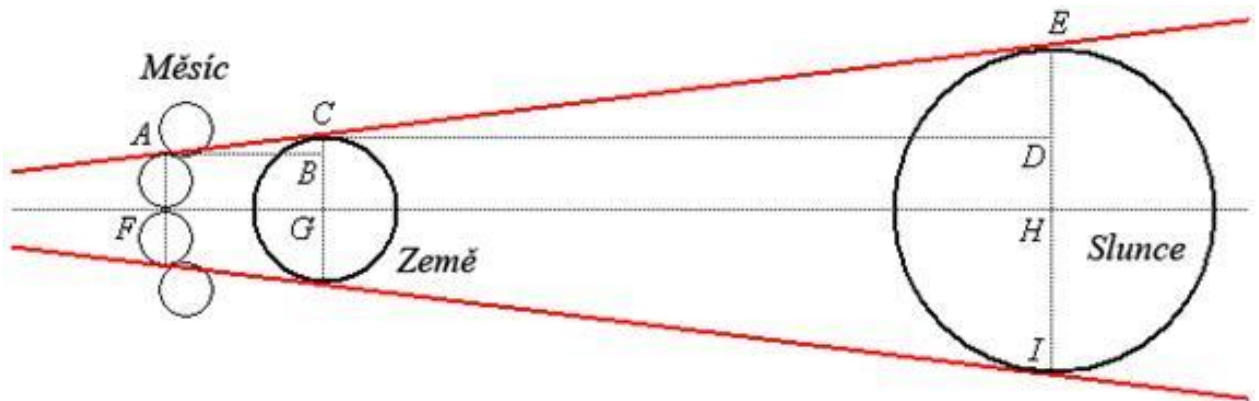
Aristarchos $\alpha = 87^\circ$ (skutečnost = $89^\circ 51'$)

vzdálenost Země – Slunce : Země – Měsíc

Aristarchos pouze 19:1 (skutečnost = 390:1)

Velikost a vzdálenost Měsíce

Pomocí zatmění Měsíce určil Archistarchos také poměr velikostí Země, Měsíce a Slunce

Aristarchos $r_{\odot} = 19 r_M = 6,67 r_Z$ (skutečnost $r_{\odot} = 109 r_Z$)

Určil vzdálenosti:

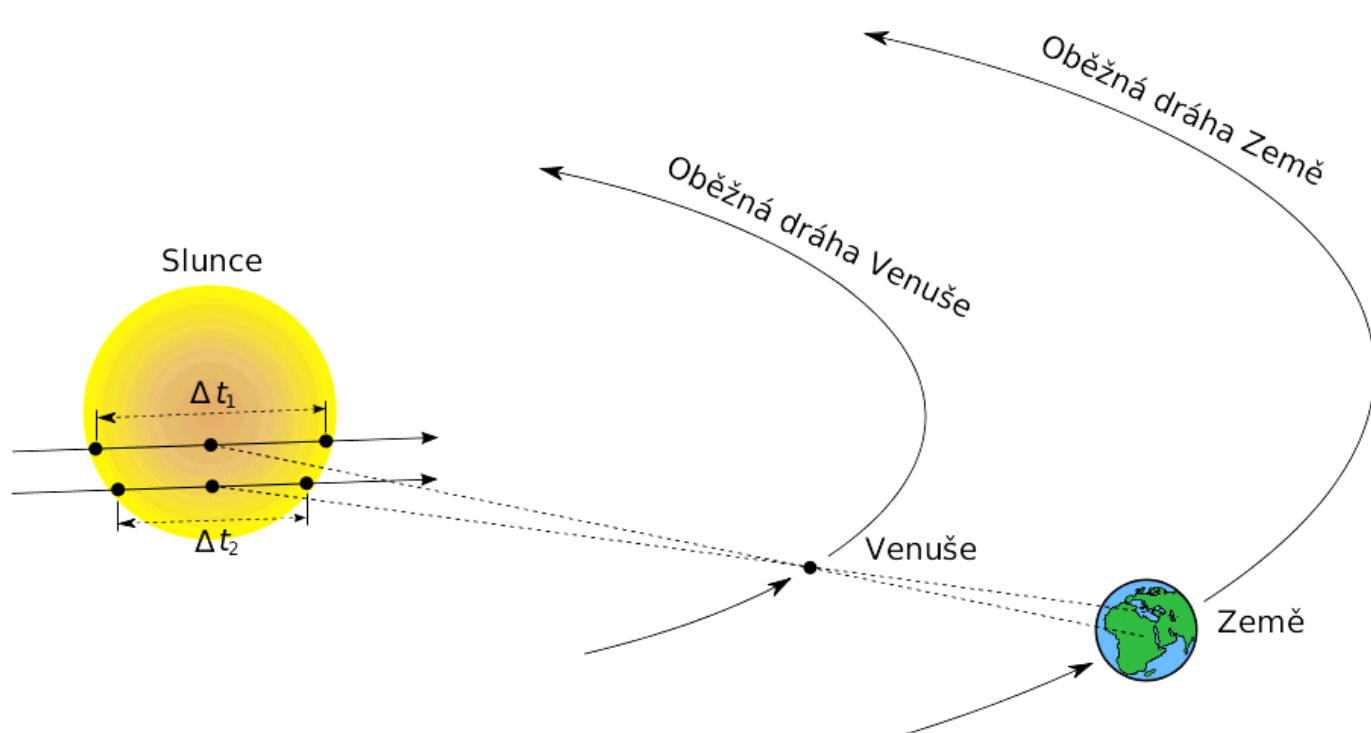
Země – Slunce = 720 průměrů Země (skutečnost 11726)

Země – Měsíc = 38 průměrů Země (skutečnost 30,2)

Vzdálenost Slunce

Pomocí přechodů Venuše přes sluneční disk byla také zjištěna Sluneční paralaxa (úhel, pod kterým by byl pozorován rovníkový poloměr Země ze středu Slunce = vzdálenost 1 AU). Její hodnota je 8,764 148".

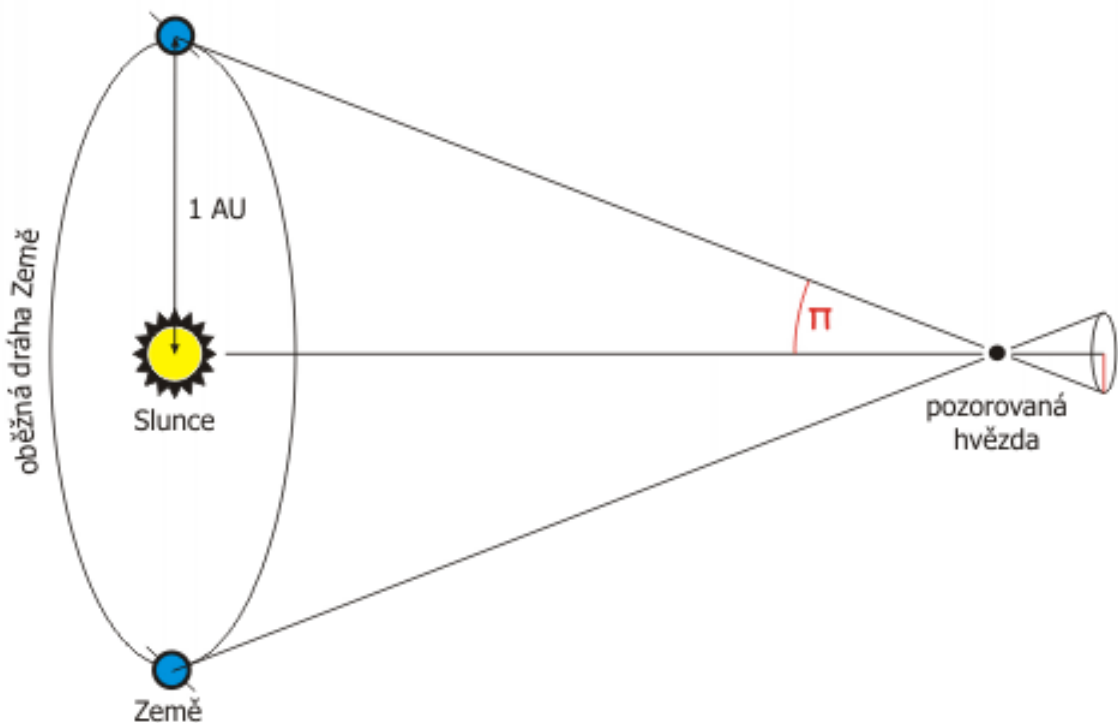
Z Keplerových zákonů pak vyplývá i vzdálenost Země od Slunce:

$$1 \text{ AU} = 149\,597\,870,70 \text{ km}$$

Převod na jiné jednotky

- 1 AU = 149 597 870,7 km \approx 8,317 světelných minut
- 1 světelná sekunda \approx 0,002 AU
- 1 světelná minuta \approx 0,120 AU
- 1 světelná hodina \approx 7,214 AU
- 1 světelný den \approx 173 AU
- 1 světelný rok (ly) \approx 63 241 AU
- 1 parsec (pc) \approx 206 265 AU

Parsec (pc) je převrácenou hodnotou paralaxy

$$1 \text{ pc} \leftrightarrow 1''$$
$$1000 \text{ pc} \leftrightarrow 0,001'' \leftrightarrow 1 \text{ kpc}$$

$$1 \text{ pc} \approx 3,262 \text{ ly} \approx 30 \text{ bilionů km}$$

Současné přesné metody

Poměrně malé vzdálenosti uvnitř sluneční soustavy měříme pomocí radaru nebo laseru.

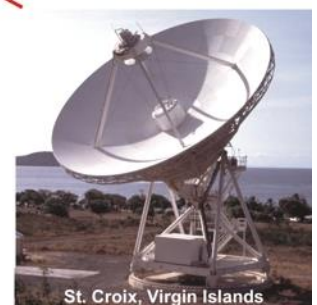
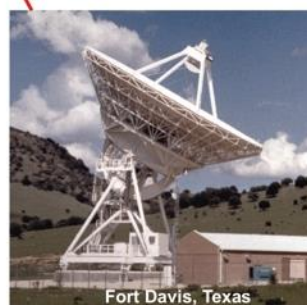
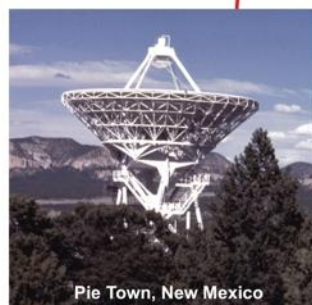
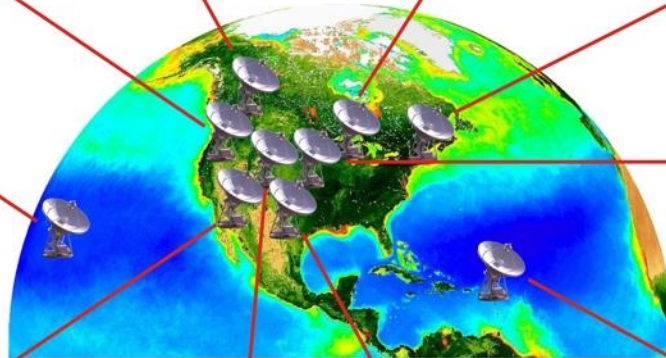
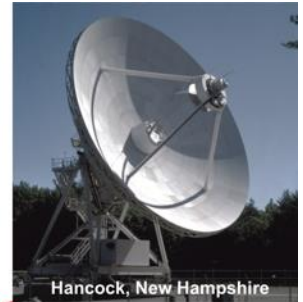

Very Large Array (VLA) Nové Mexiko, USA

- Přímé měření odrazem (např. planety)
- Zjišťování objektů v prostoru a určování jejich polohy a parametrů pohybu pomocí elektromagnetických vln

VLBA (Very Long Baseline Array)

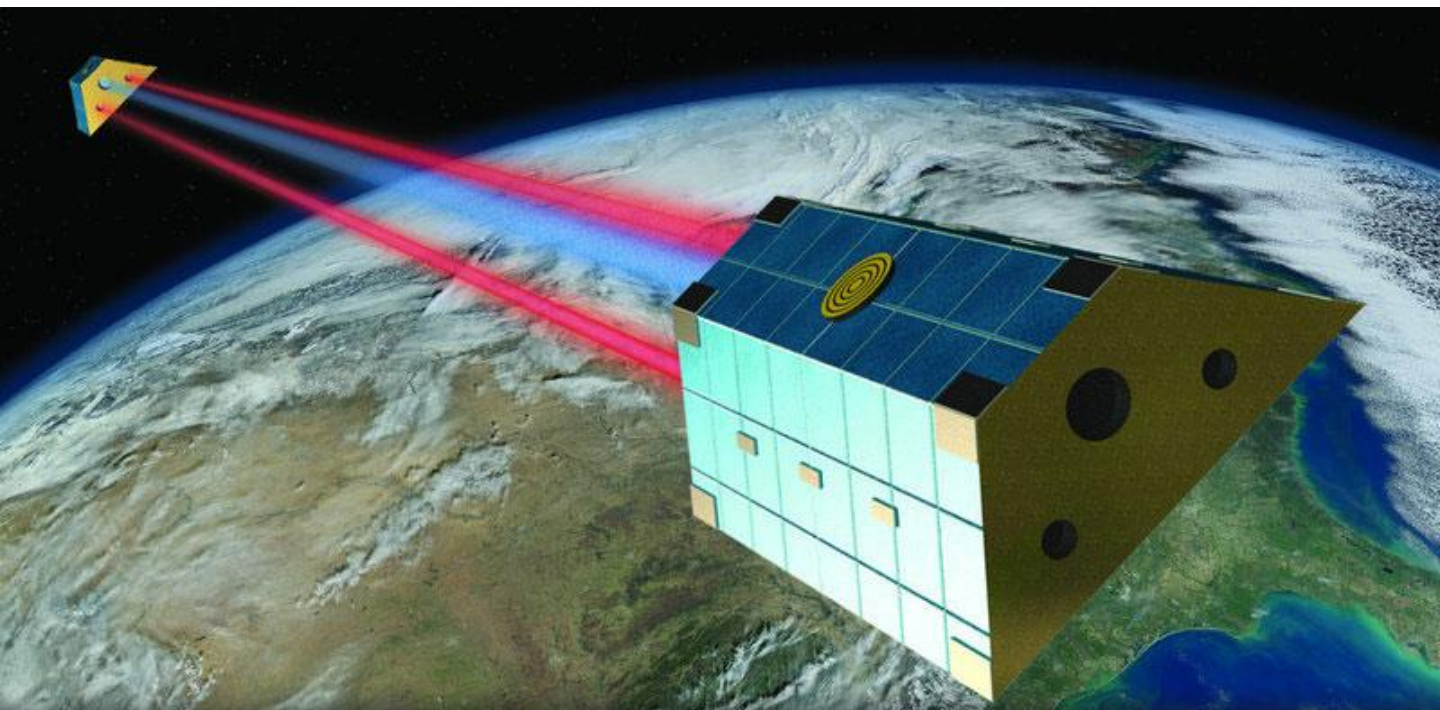
System deseti radioteleskopů, každý s jednou anténou o průměru 25 metrů.

Přesnost systému = 0,00001“

Laserová měření

Vzdálenost např. Měsíce, přesné určování oběžných drah družic, ...

- Určení vzdálenosti je založeno na měření časového intervalu, který uplyne mezi vysláním impulsu optického záření a okamžikem návratu odraženého impulsu od měřeného objektu
- Využívá se malá rozbíhavost laserového záření a dále schopnost generování velmi krátkých impulsů (řádově 10 – 12 s)

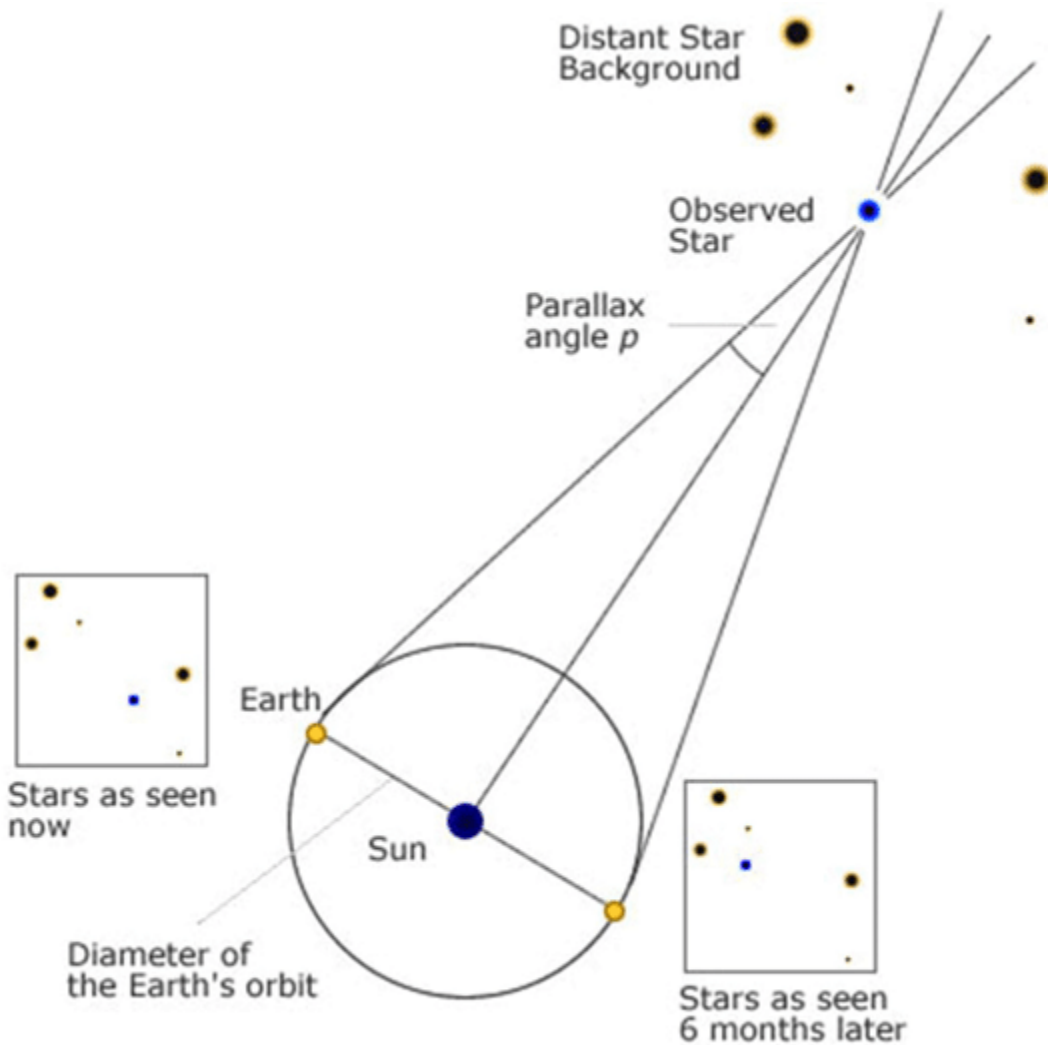

2.

Měření vzdáleností mimo Sluneční soustavu

Měření vzdálenosti blízkých hvězd v naší Galaxii

Pomocí paralaxy – jen pro blízké hvězdy

Roku 1838 změřil Friedrich Bessel (1784 – 1846)

1. paralaxu a to hvězdy 61 Cygni

$0,3136'' = 10,28 \text{ ly}$

(současná přesná měření: $0,28588'' = 11,4 \text{ ly}$)

Hvězda A má malý
úhel paralaxy,
protože je daleko.

Polohy hvězd měřené vždy
s púľročním odstupem
z opačného místa dráhy Země.

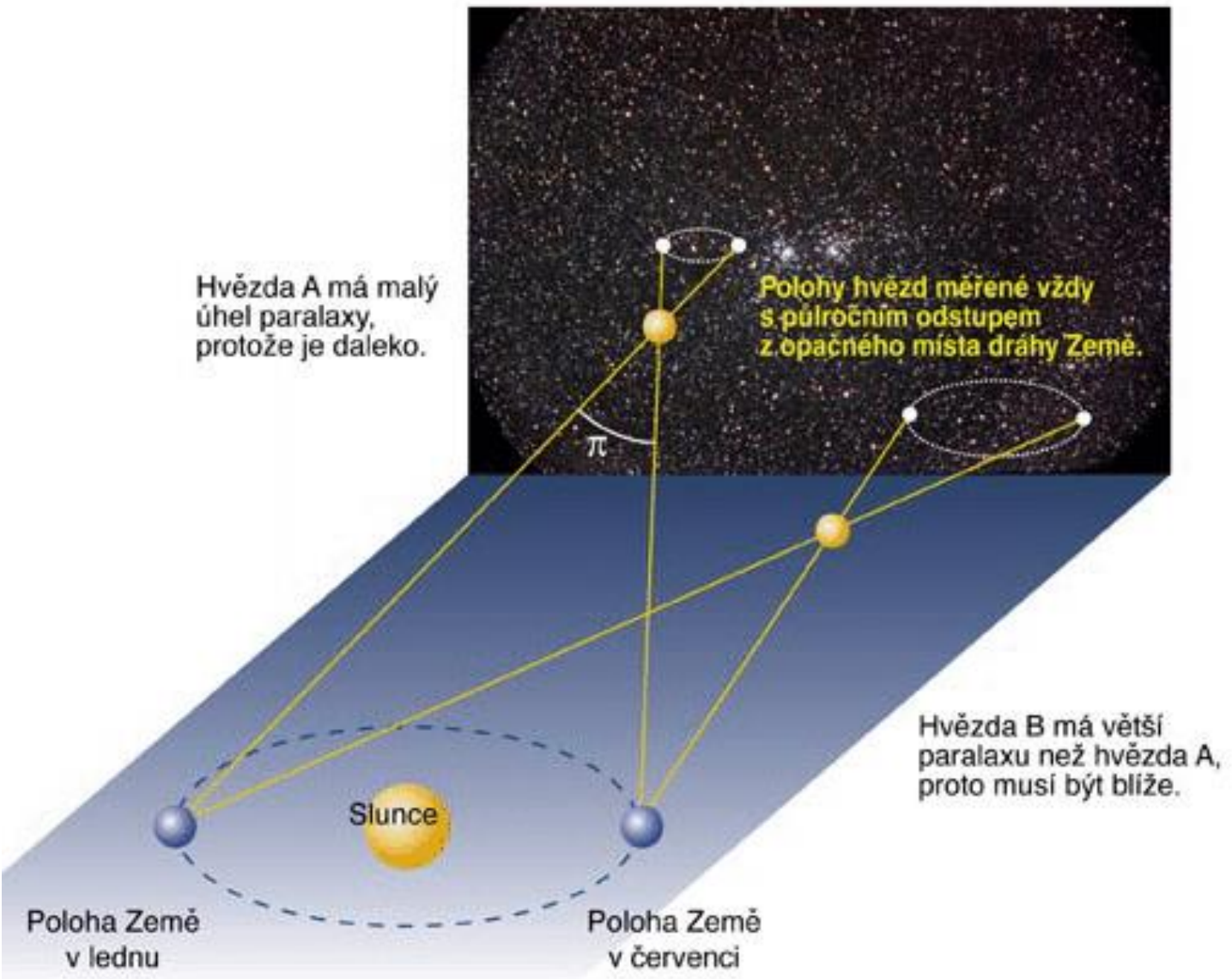
Poloha Země
v lednu

Poloha Země
v červenci

Hvězda B má větší
paralaxu než hvězda A,
proto musí být blíže.

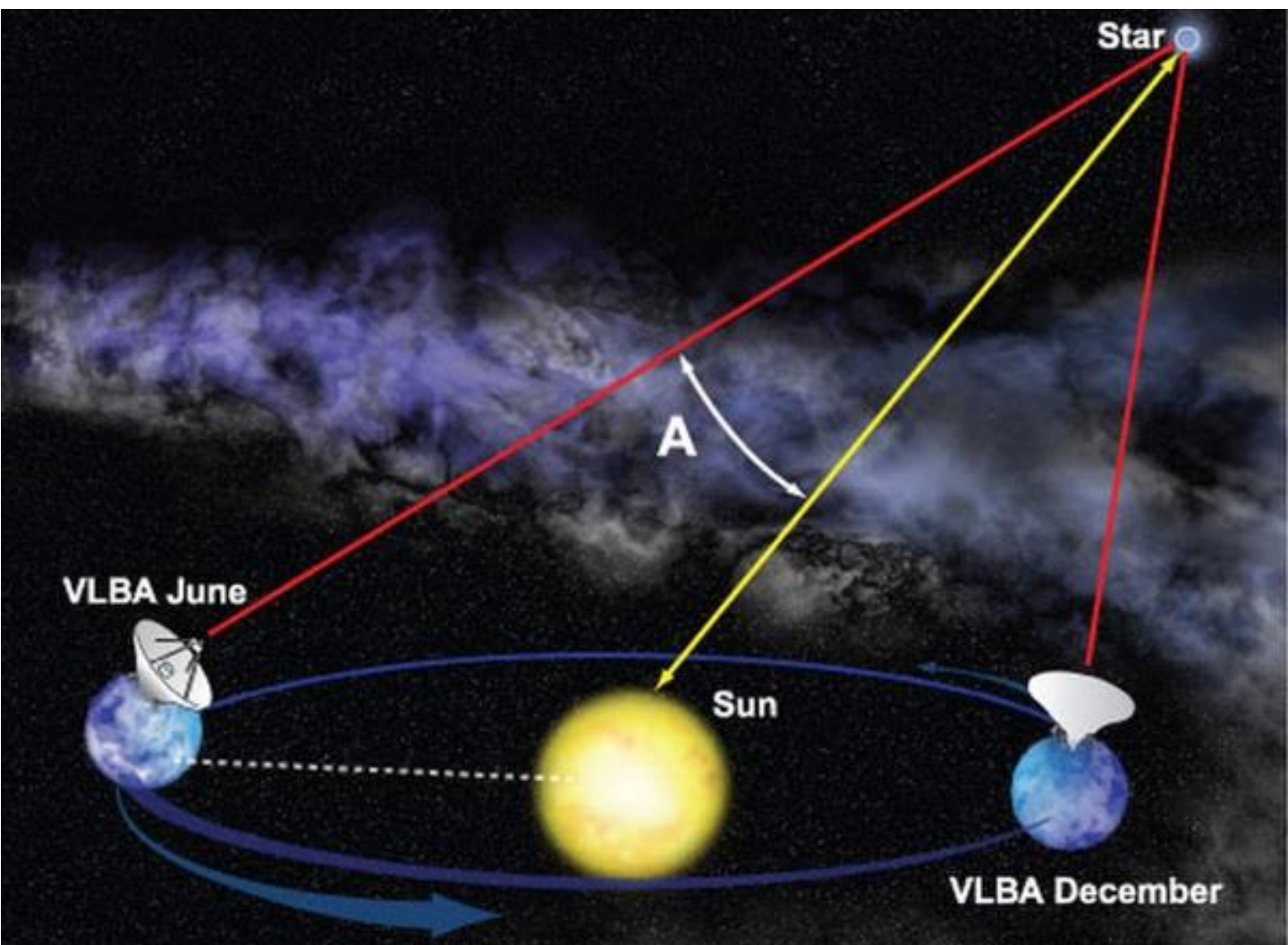
Slunce

π

Paralaxy některých známých hvězd

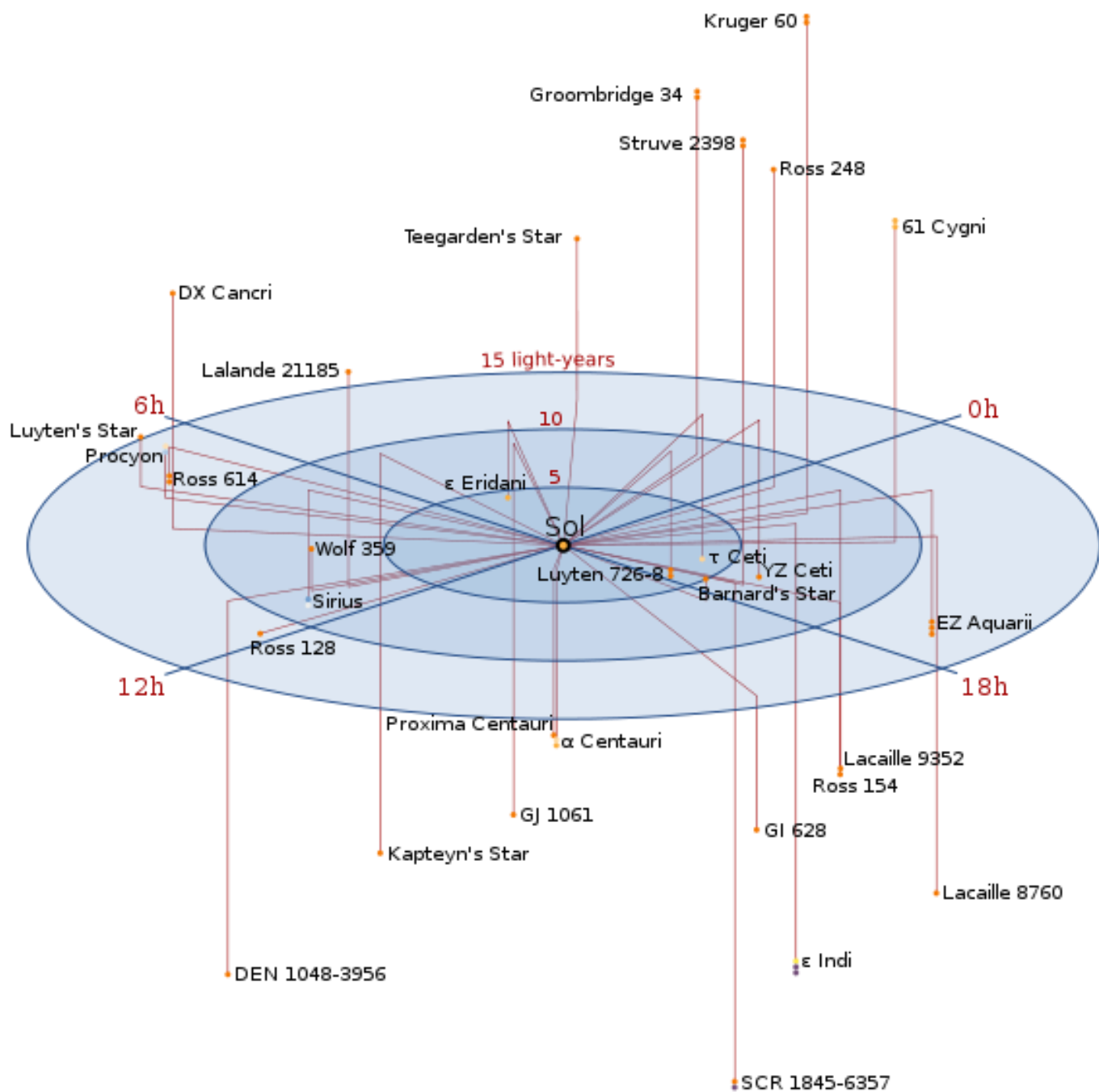
VLBA (Very Long Baseline Array). Schopnosti systému VLBA umožnily astronomům přesně změřit a jednoznačně určit vzdálenosti našeho blízkého okolí použitím prosté trigonometrie.

Proxima Centauri	0,768"	4,24 ly
Sirius	0,376"	8,66 ly
61 Cygni	0,286"	11,4 ly
Procyon	0,286"	11,4 ly
Vega	0,140"	25 ly
Polárka	0,008"	cca 400 ly

Paralaxy hvězd jsou menší než 1"

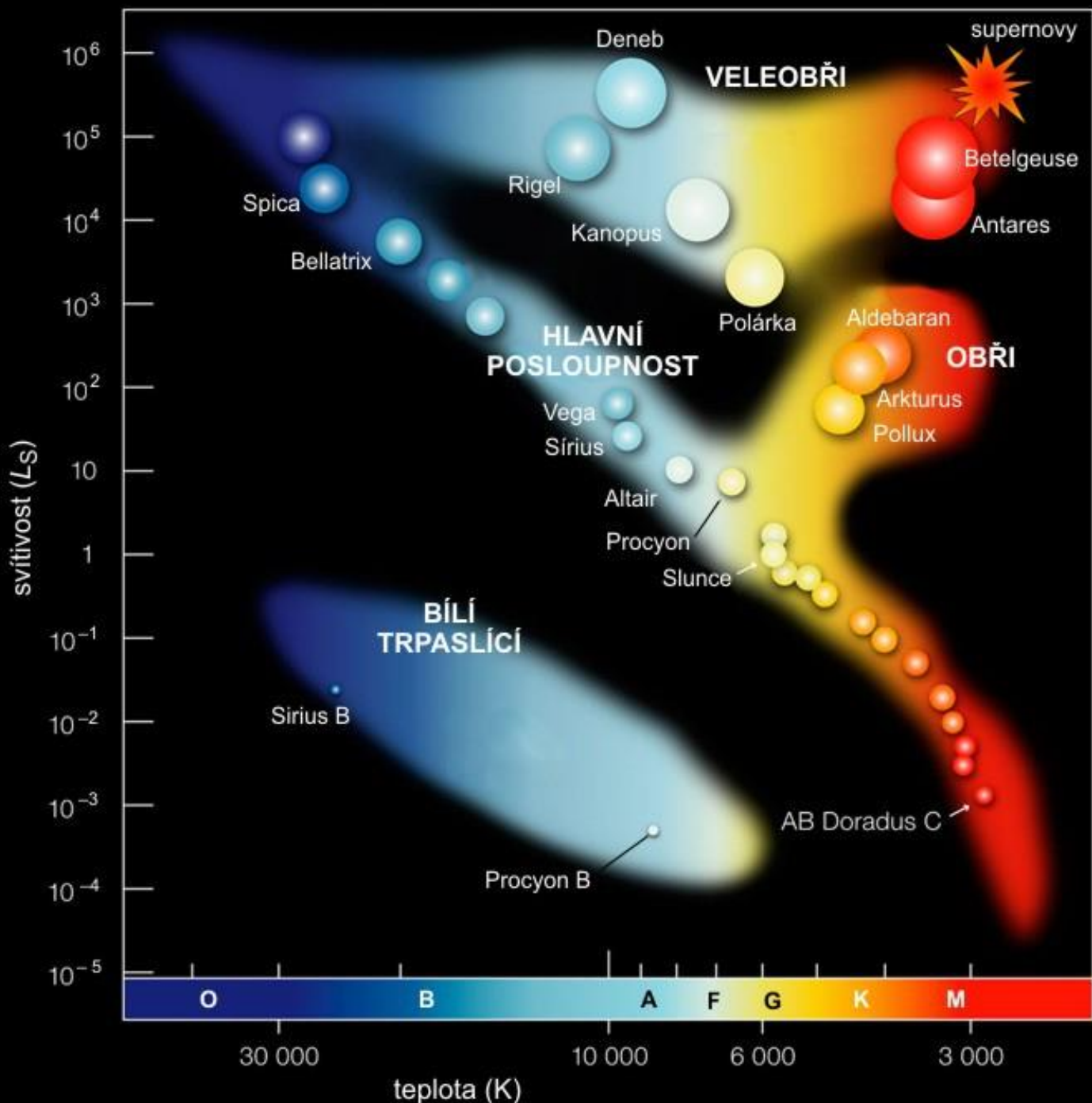
Blízké okolí Slunce

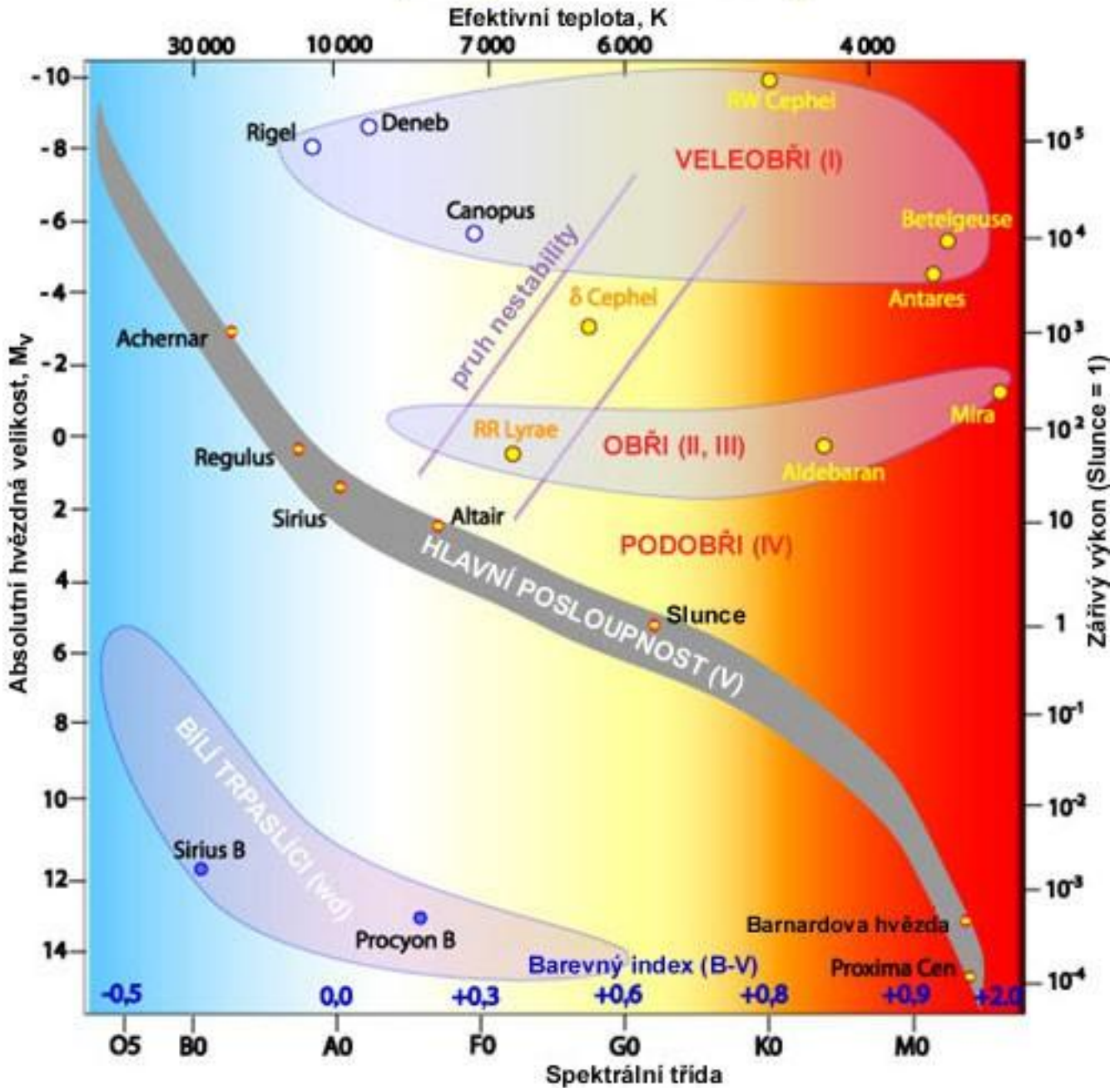
Měření vzdálenosti vzdálených hvězd naší Galaxie

pomocí H-R diagramu

Hertzsprungův-Russelův Diagram

H-R diagram v závislosti zářivosti (L) na absolutní hv. vel. (M)

$$M = m + 5 - 5 \log d$$

M – absolutní hvězdná velikost

m – hvězdná velikost (magnituda)

d – vzdálenost (pc)

stačí změřit hvězdnou velikost (m)

2 hvězdy o stejné zářivosti, ale jedna je 16x jasnější

potom ta druhá je čtyřnásobně dále

metodu je možno využít pouze pro vzdálenosti v naší Galaxii (max. cca 250 000 ly)

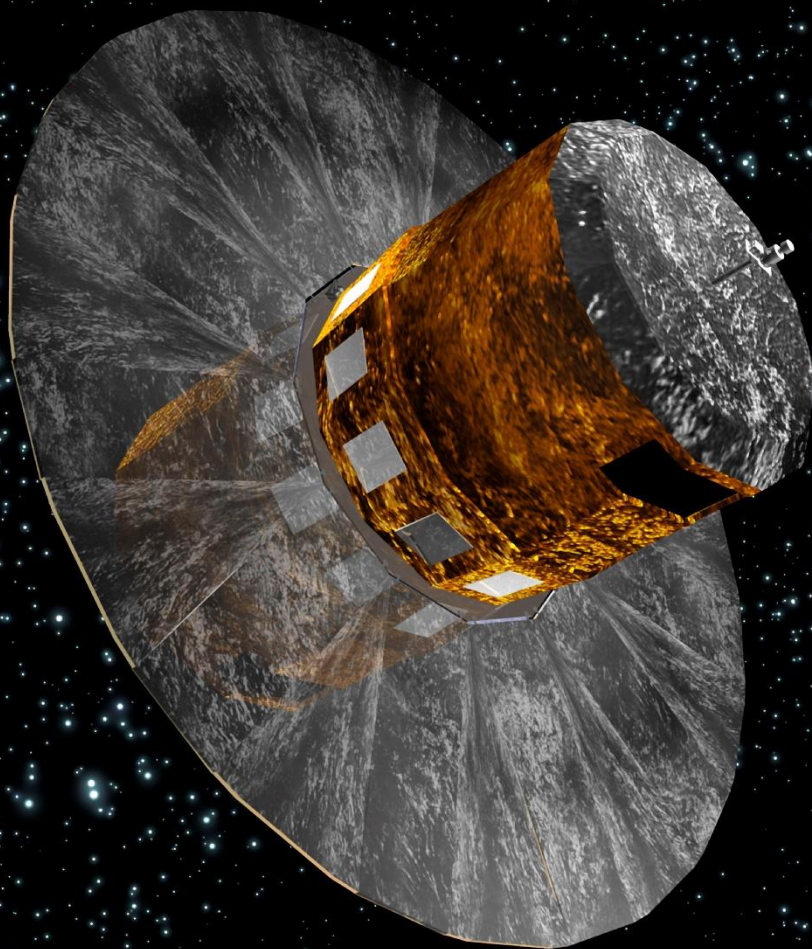

Družice GAIA

GAIA (ESA)

Start:	19. prosince 2013
Výška oběžné dráhy:	1 500 000 km
Průměr:	1,4 m
Hmotnost:	2 030 kg
Pozorování v oboru:	viditelné světlo

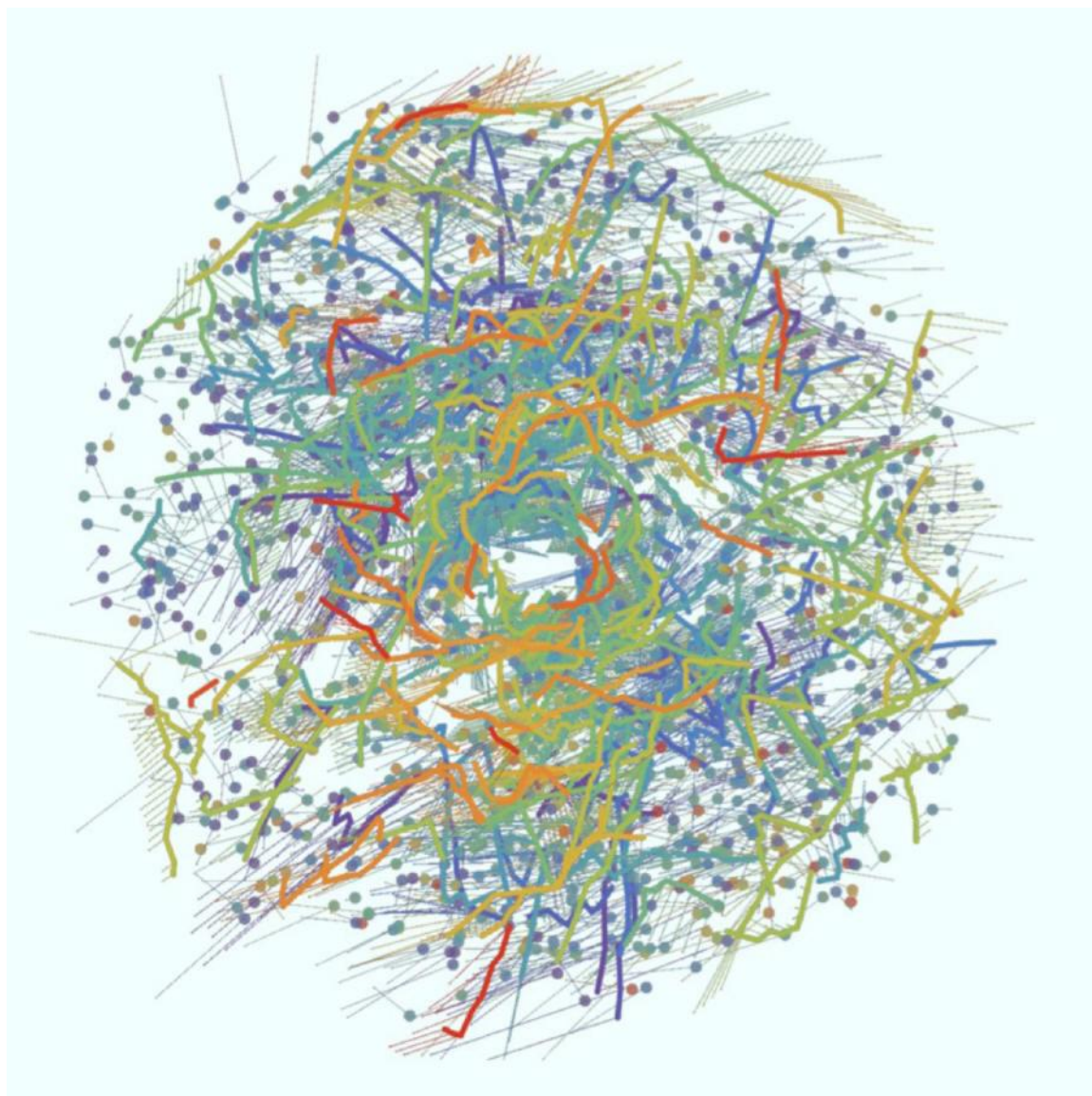
Evropská družice GAIA je nejpřesnějším zařízením pro měření vzdáleností hvězd. Nejmenší hodnota úhlu dosahuje 0,000 02“

Družice GAIA

Jejím úkolem je sledovat miliardu hvězd a vytvořit tak trojrozměrnou mapu naší Galaxie. Díky tomu nám sonda odhaluje zajímavosti o složení, formování a evoluci naší Galaxie.

Pohled na naši Galaxii shora: rozložení hvězdokup (kroužky) a společně se pohybujících skupin hvězd (tlusté čáry) do vzdálenosti 3 300 světelných let od Slunce

HVĚZDÁRNA A PLANETÁRIUM
ČESKÉ BUDĚJOVICE S POBOČKOU NA KLETI

Naše Galaxie družicí GAIA

HVĚZDÁRNA A PLANETÁRIUM
ČESKÉ BUDĚJOVICE S POBOČKOU NA KLETI

Měření vzdálenosti blízkých galaxií

pomocí cefeid

Henrietta Swan Leavittová
(1868—1921)

vztah perioda/svítivost

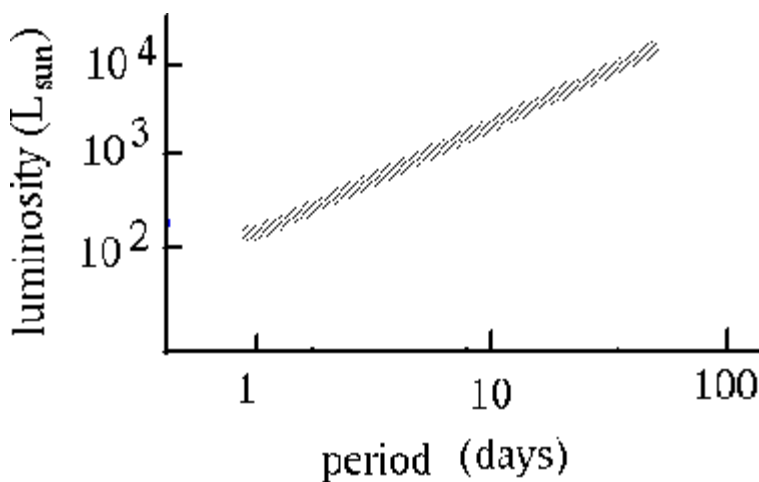
tzv. "Pickering's Harem," na Harvard College Observatory (1890)

H. Leavittová:

- Závislost změny jasnosti (L) na době periody
- Změříme jasnost hvězdy (m), vypočítáme absolutní hvězdnou velikost (M)

Tedy: čím delší perioda, tím větší zářivost

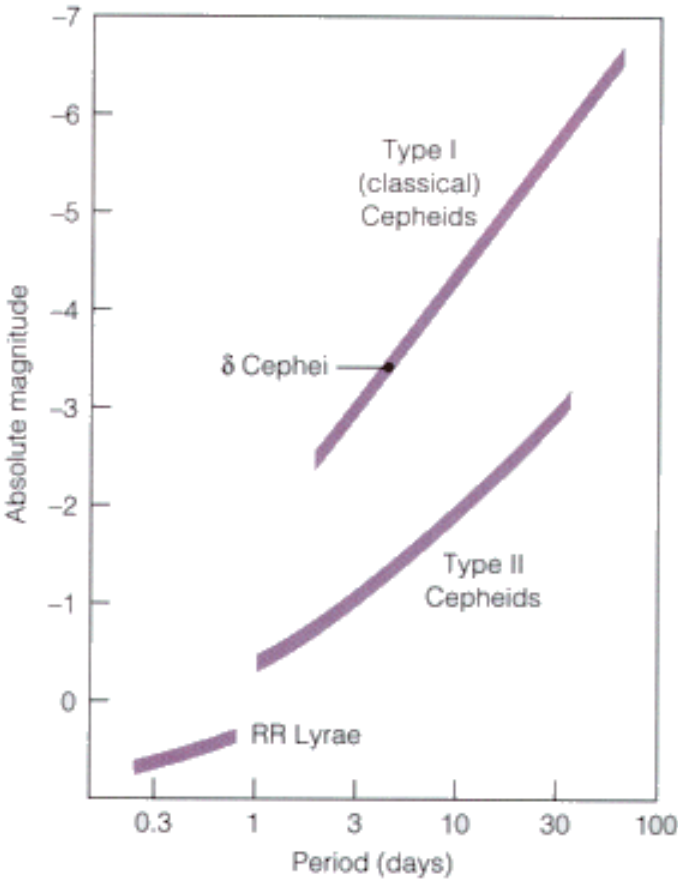
$$M = m + 5 - 5 \log d$$

Cefeidy jsou jasné nestabilní proměnné hvězdy, které pulsují a díky tomu mění svoji jasnost. Existuje u nich přímá souvislost mezi periodou pulsací a absolutní jasností.

Cefeidy, které pulsují rychleji, jsou slabší než ty s dlouhou periodou. A tento vztah, známý jako perioda-svítivost, umožňuje jejich použití jako standardních svíček k určování vzdálenosti blízkých galaxií.

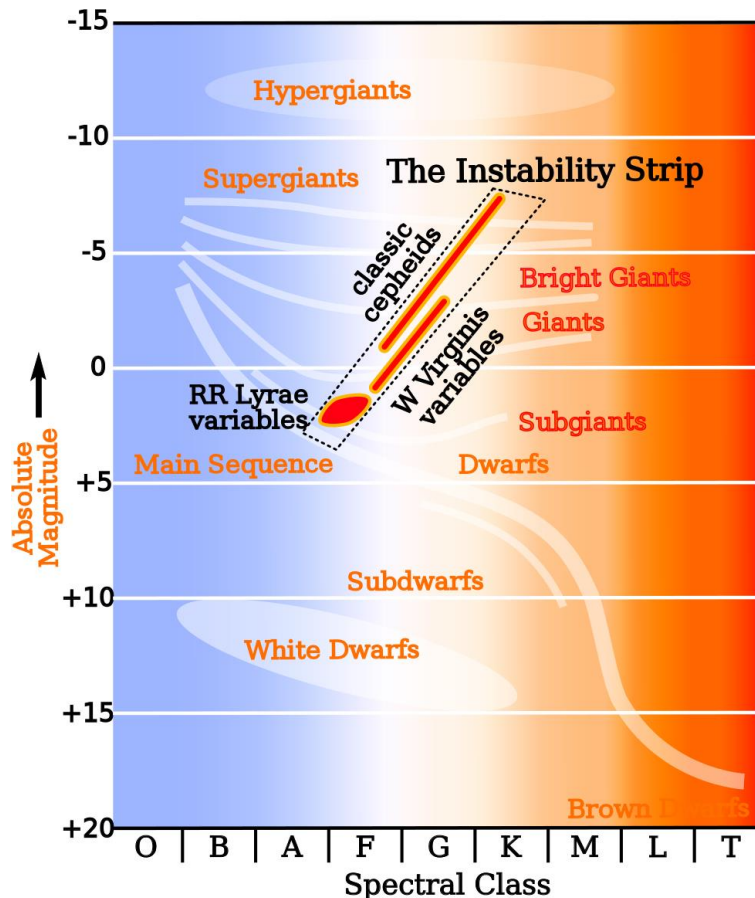

HVĚZDÁRNA A PLANETÁRIUM ČESKÉ BUDĚJOVICE S POBOČKOU NA KLETI

cefeidy typu I, II

cefeidy typu
RR Lyrae (0,5 mag)

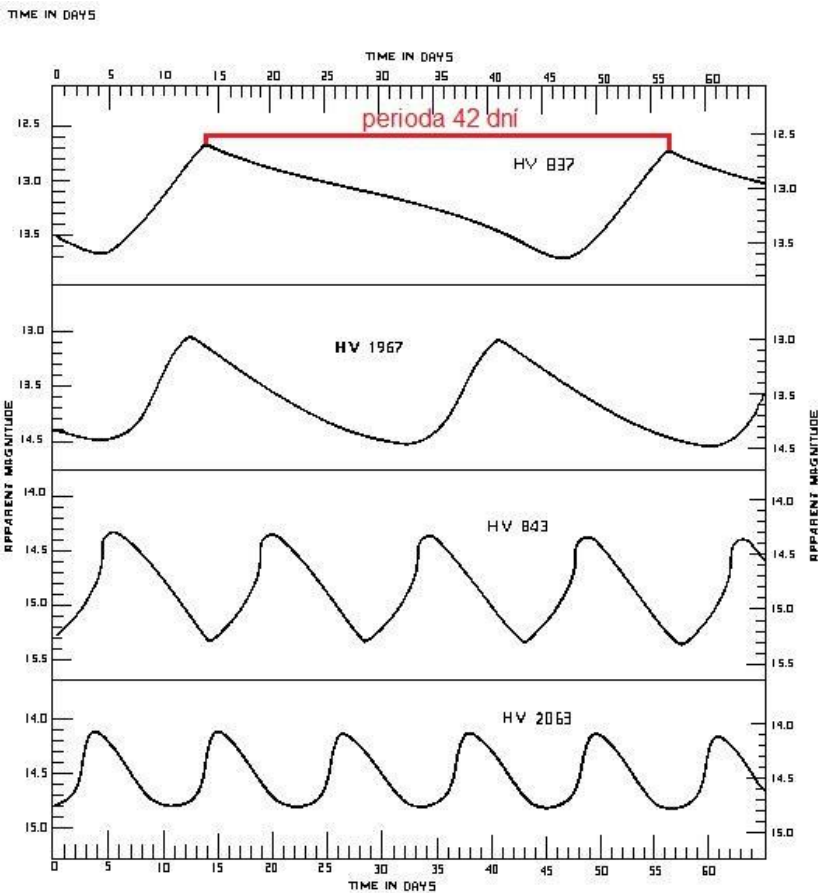
Pokud víme, jak svíčka svítí a jak jasná se zdá, můžeme vypočítat, jak daleko je.

Pak stačí určit vzdálenost té nejbližší cefeidy

HVĚZDÁRNA A PLANETÁRIUM ČESKÉ BUDĚJOVICE S POBOČKOU NA KLETI

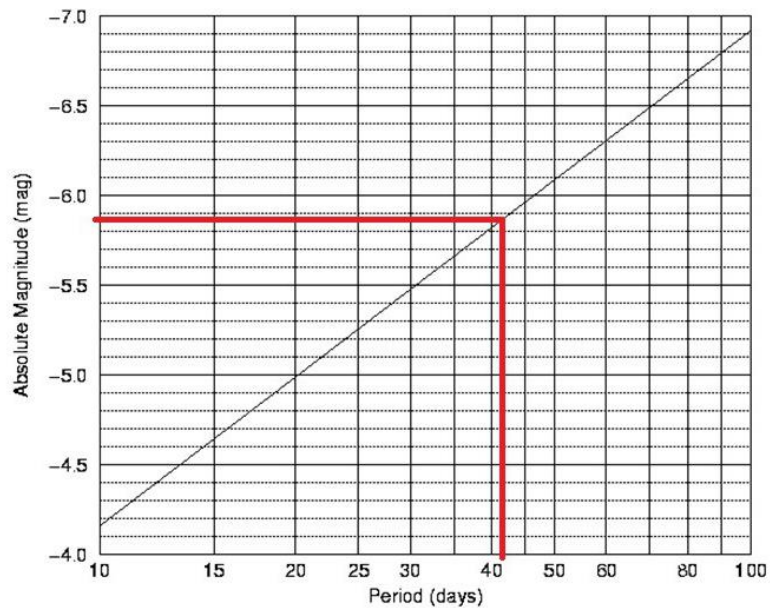

**Je nutné znát
typ cefeidy**

**cefeidy mají použitelnost
do vzdálenosti
cca 100 mil ly**

**(RR Lyrae do 2,5 mil ly,
hlavně hvězdokupy)**

Cepheid Period–Luminosity Relation

HVĚZDÁRNA A PLANETÁRIUM
ČESKÉ BUDĚJOVICE S POBOČKOU NA KLETI

Vzdálenosti kulových hvězdokup = tzv. paralaxa hvězdokup

Kulová hvězdokupa NGC 6388; 35 000 ly

HVĚZDÁRNA A PLANETÁRIUM
ČESKÉ BUDĚJOVICE S POBOČKOU NA KLETI

Vzdálenosti galaxií = tzv. paralaxa cefeid

Galaxie Větrník NGC 5457; 27 mil. ly

Cefeidy v galaxii I Zwicky 18
59 mil. ly

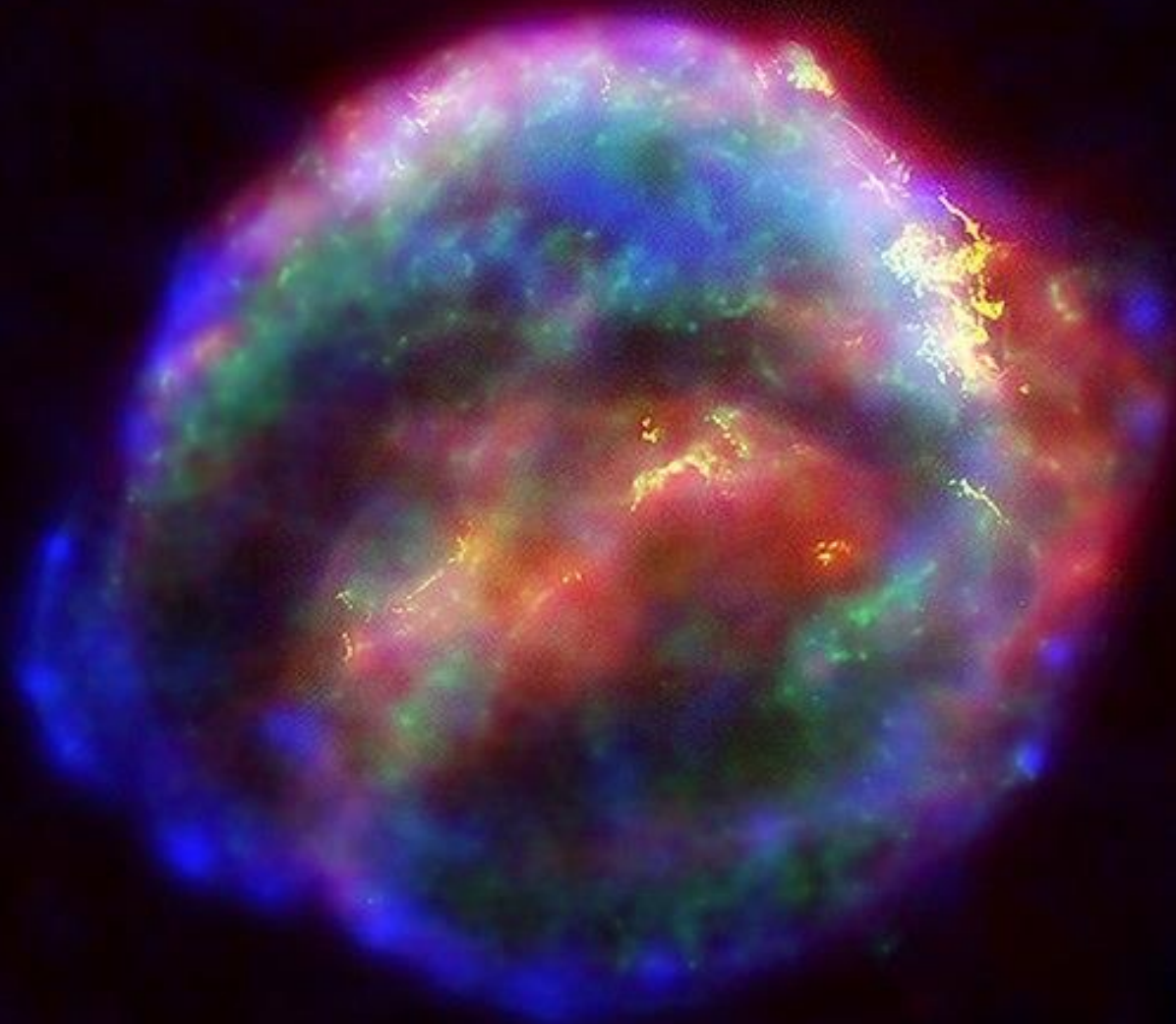

HVĚZDÁRNA A PLANETÁRIUM
ČESKÉ BUDĚJOVICE S POBOČKOU NA KLETI

Měření vzdáleností vzdálenějších galaxií a kup galaxií

pomocí supernov typu Ia

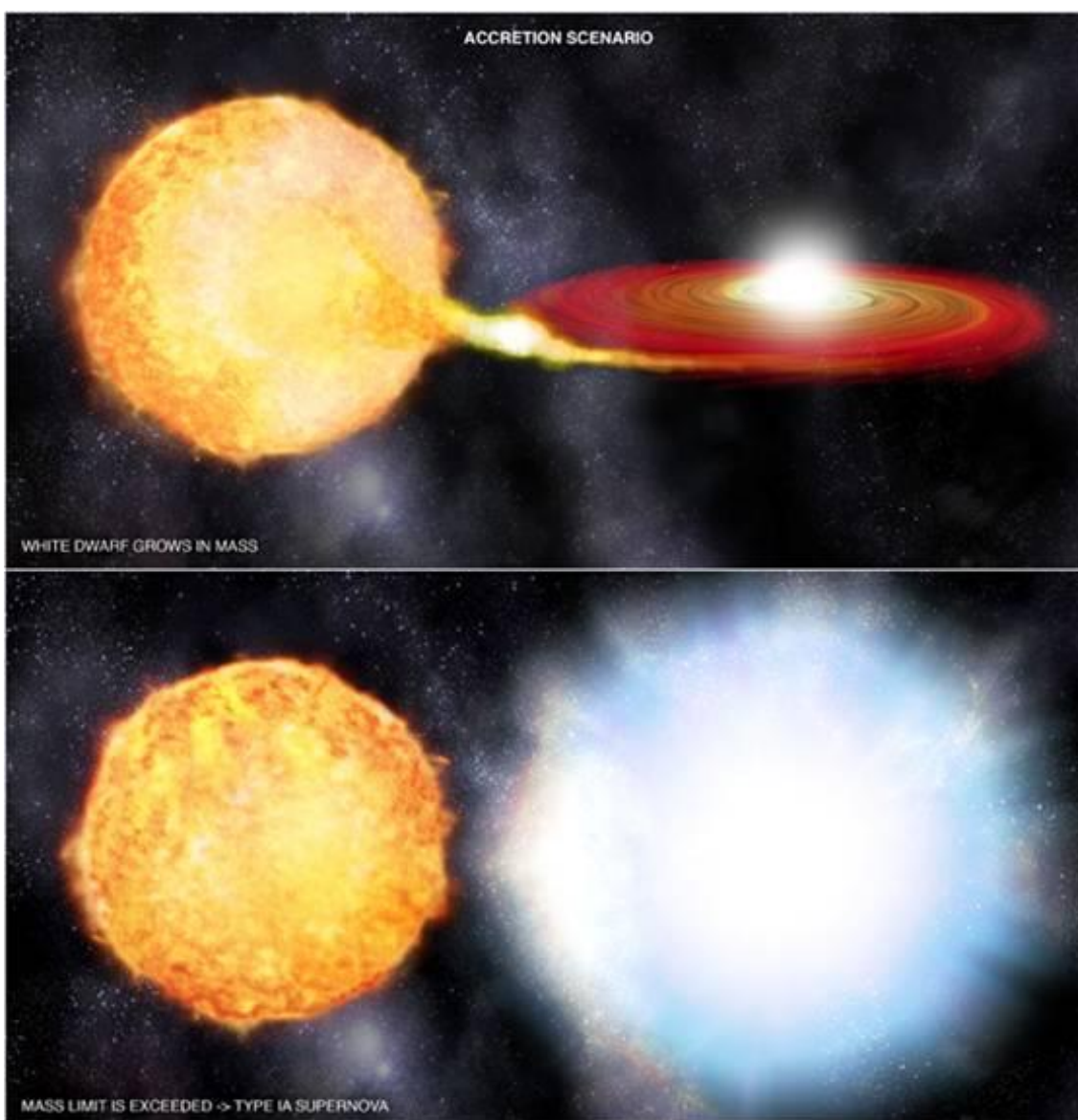

SN 1604, přezdívaná též **Keplerova supernova**, v souhvězdí
Hadonoše, vzdálenost cca 20 000 ly.

Jde o stejný princip výpočtu.

Supernova typu Ia je bílý trpaslík, který je součástí dvojhvězdy a který vybuchl, protože odsával hmotu ze svého průvodce až jeho hmotnost přesáhla Chandrasekharovu mez. Díky tomu, že tato mez je teoreticky spočtená, lze spočítat i energii tohoto výbuchu, a tedy i jeho absolutní jasnost. Po naměření jasnosti supernovy na obloze tak lze odvodit i její vzdálenost. Typ supernovy se zjišťuje ze spektra světla výbuchu.

**Použitelné od vzdálenosti zhruba 1 mil ly do vzdálenosti 5 mld ly.
Jsou asi 300 000x zářivější než cefeidy.**

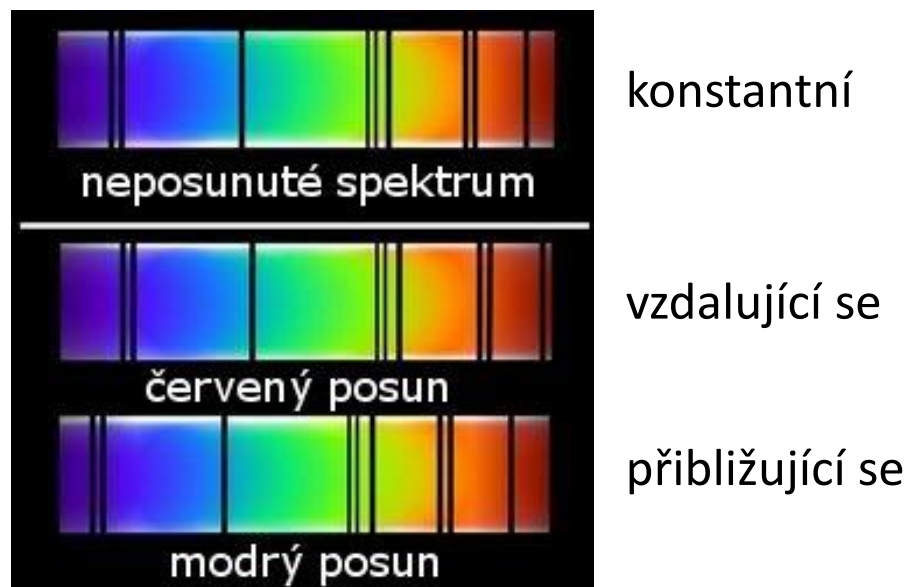
Kupa galaxií v Panně je vzdálená asi 50 miliónů světelných let

Měření vzdáleností vzdálených galaxií a kup galaxií

Rozpínání vesmíru

$$d = (c/H) \cdot \lambda_p$$

c - rychlost světla

H - Hubbleova konstanta

λ - vlnová délka

Čím větší červený posun naměříme, tím je od nás galaxie vzdálenější.

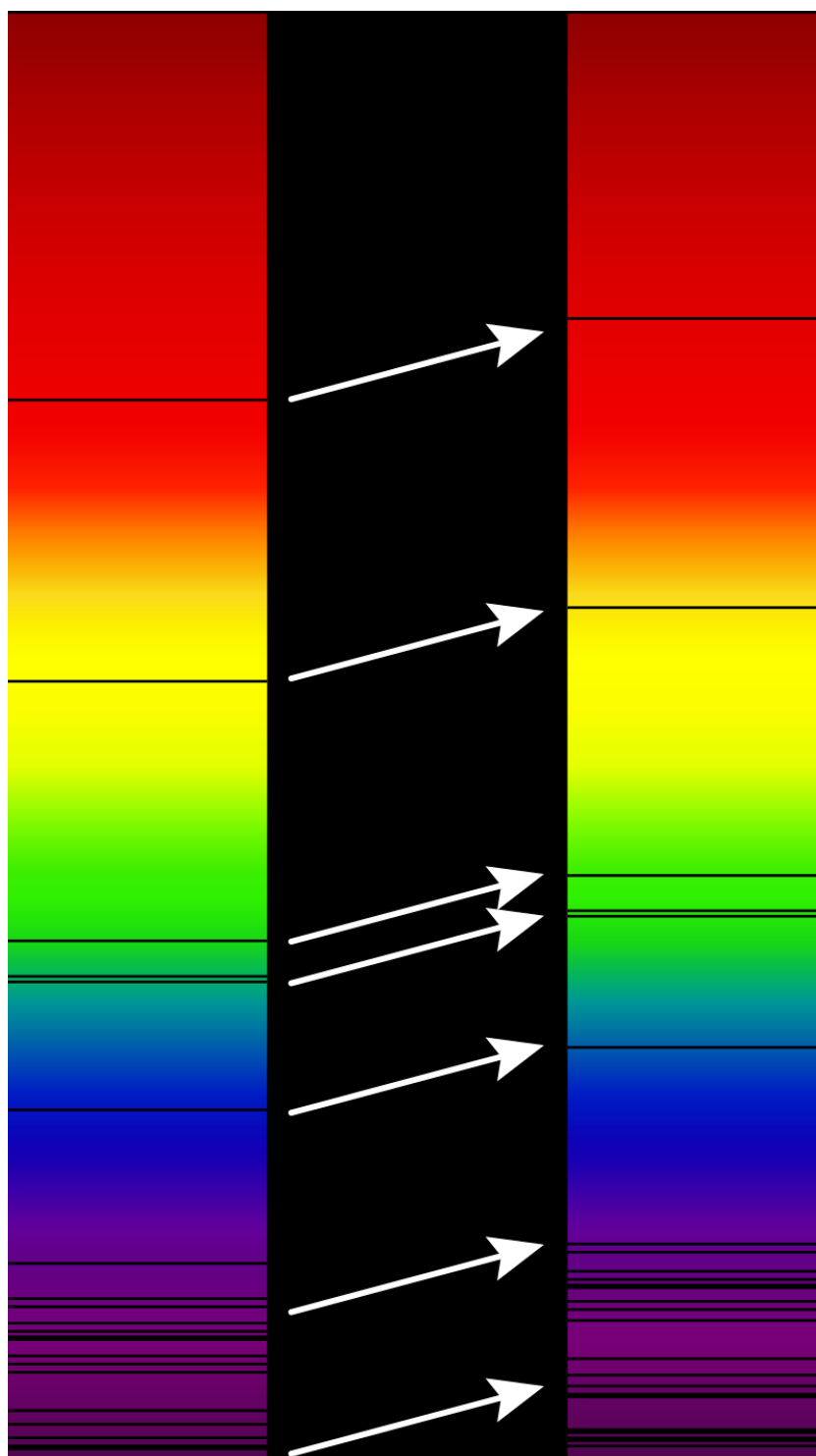
Červený kosmologický posuv – natažení vlnové délky fotonů šířících se v rozpínajícím se prostoru.

Rudý posuv spektrálních čar ve viditelném spektru vzdálené galaktické superkupy BAS11 v porovnání se spektrem Slunce.

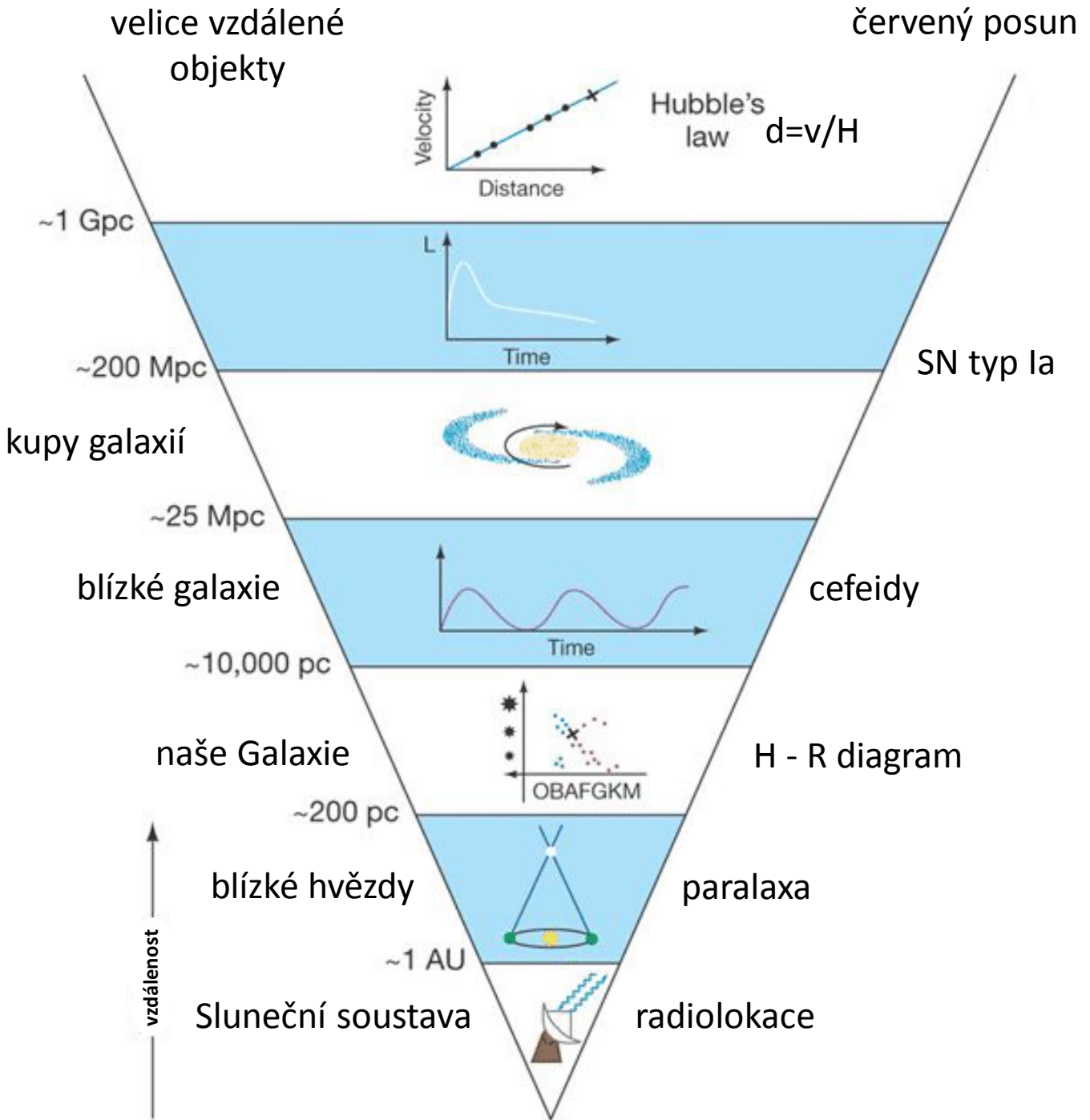
Slunce (1 AU)

BAS11 (1 mld ly)

Shrnutí

Děkujeme za pozornost.

Zdroje: NASA, ESA, Wikipedie, internetové zdroje
J. a M. Širokých: Základy astronomie v příkladech
V. Vanýsek: Základy astronomie a astrofyziky